

USPON DOKTRINE NEOLIBERALIZMA

Jovanović Milan¹

Sažetak: *Tekst se bavi analizom doktrine neoliberalizma kao dominantnog političko-ekonomskog pravca savremenog kapitalističkog društva. U radu je najpre ukazano na značenje samog pojma, uzimajući u obzir brojne specifičnosti i protivrečnosti koje nosi sa sobom ovaj pravac. Analizom radova najznačajnijih predstavnika neoliberalne misli pokušava se utvrditi koje su to osnovne vrednosti i načela kojima se rukovode neoliberalni teoretičari i da li se neoliberalizam može smatrati naslednikom klasičnog liberalizma ili je zapravo u pitanju potpuno novi pravac u razvoju ekonomske misli. Ukazano je na istorijske prilike koje su dovele do toga da jedna, činilo se tada već pomalo zaboravljena politika ekonomskog liberalizma postane mejnstrim ekonomske nauke osamdesetih godina prošlog veka. Takođe, politika neoliberalizma imala je i svoju praktičnu operacionalizaciju, najpre u zemljama Latinske Amerike, ali pre svega u Sjedinjenim Američkim Državama i Velikoj Britaniji, gde je poznata i kao „reganomika“, odnosno „tačerizam“. Tranzicija postsocijalističkih privreda nametnula se ekonomskoj javnosti kao glavno pitanje krajem prošlog veka, a znatan broj zemalja pristupio je tom problemu shodno preporukama međunarodnih finansijskih institucija i programima zasnovanim na principima neoliberalizma. S tim u vezi, u radu se analiziraju glavne vrednosti neoliberalnog pravca, ali i istorijske okolnosti koje su dovele do toga da neoliberalizam postane dominantna društveno-ekonomska doktrina.*

Ključne reči: *neoliberalizam / Vašingtonski konsenzus / liberalizam / sloboda / uloga države / šok terapija*

¹ Student master akademskih studija na Ekonomskom fakultetu u Nišu, Šumatovačka 26/1 , 18000 Niš, e-mail: jovanovicmilann@gmail.com

UVOD

Neoliberalizam, kao skup ideja utemeljenih prevashodno na pretpostavkama klasičnog ekonomskog liberalizma nametnuo se svetu kao dominantna političko-ekonomska doktrina organizacije globalnog društva na tržišnim osnovama (Baletić, 2005, str. 1). Kao predmet ovog rada možemo navesti analizu uspona ideje i prakse neoliberalne politike. U tom smislu, kada govorimo o neoliberalizmu i periodu njegovog uspona obično polazimo od vremena mandata Ronalda Regana u Sjedinjenim Američkim Državama, odnosno Margaret Tačer u Velikoj Britaniji. Pokazalo se da ekonomska politika zasnovana na kejnzijanstvu ne može dati odgovore na sve probleme sa kojima se suočio tada razvijeni kapitalistički svet usled tzv. naftnih šokova. Tada u najrazvijenijim zemljama počinje primena politike koje se može opisati kao neoliberalna. Smanjuje se regulatorna uloga države i na neki način vraća principima klasičnog liberalizma izraženim u slobodnom preduzetništvu, neregulisanom tržištu i slobodnoj trgovini. Ipak, sâm neoliberalizam ima svoju predistoriju, zapravo neku vrstu eksperimenta izvedenog u Čileu za vreme vladavine Vojne hunte od 1973. godine kada će ova politika biti implementirana. Kasnije, nakon pada Berlinskog zida, dolazi do promena ekonomsko-političkih odnosa u svetu, veliki broj zemalja otpočinje tranziciju primenom „šok terapije”, odnosno neoliberalnog koncepta, kao vida prelaska sa planske na tržišnu ekonomiju. Mnogi su te događaje videli kao konačnu pobedu kapitalizma, odnosno neoliberalizma kao vladajuće ideologije kapitalističkog društva. Možda i najvišu tačku u svom usponu neoliberalizam je dostigao upravo tih godina, krajem dvadesetog veka.

RAZLIČITA ODREĐENJA I ZNAČENJA NEOLIBERALIZMA KAO EKONOMSKO-POLITIČKE DOKTRINE

U cilju sagledavanja višeslojnih značenja i određenja pojma neoliberalizma, ukazaćemo na različite definicije. I pored toga što neoliberalizam predstavlja predmet brojnih naučnih i političkih diskusija, nije sasvim jasno šta on obuhvata te se javljaju brojne poteškoće u samom određivanju pojma. Razlog tome jeste činjenica da se ne radi o homogenom skupu ideja. Neoliberalizam pored ekonomskih shvatanja može obuhvatati misli iz drugih društveno-humanističkih nauka, poput sociologije, politike, istorije ili filozofije.

Često možemo čuti različite nazive za ovu doktrinu. Sam termin „neoliberalizam” vezuje se uglavnom za pojavu čuvenog dela Dejvida Harvija „Kratka istorija neoliberalizma”. Harvi definiše neoliberalizam prvenstveno kao političko-ekonomsku praksu koja zastupa gledište da se ljudsko blagostanje najbolje može unaprediti dopuštanjem individualnih preduzetničkih sloboda unutar institucionalnog okvira koji karakteriše poštovanje privatne svojine, slobodnog tržišta i slobodne trgovine. U tom slučaju uloga države bila bi samo kreiranje i održavanje institucionalnog poretka. Takođe, država mora osigurati pravo privatne svojine i garantovati, ako je potrebno i silom, pravilno funkcionisanje tržišta. Prema tome, sa ekonomske tačke gledišta, kao osnovna načela ove doktrine ističu se slobodno tržište, slobodna trgovina, privatna svojina i eliminisanje države iz područja ekonomskog delovanja (Harvey, 2005, str. 2). Ipak, fenomen neoliberalizma nije tako novog datuma kako se stiče utisak. Torsen i Li u svom radu razmatraju konceptualnu istoriju neoliberalizma i nalaze da se ovaj termin prvi put javlja krajem devetnaestog veka u radu francuskog ekonomiste Čarlsa Gide u kojem se italijanski ekonomista Mafeo Pantaleoni naziva „neoliberalnim”, gde se generalno smatra da je neoliberalizam povratak klasičnoj teoriji Adama Smita. Kasnije se ovaj koncept javlja sporadično u radovima drugih naučnika sredinom dvadesetog veka. Međutim, upotreba ovog koncepta nikad nije bila dosledna u potpunosti (Thorsen & Lie, 2006, str. 9).

Takođe, jedan od naziva koji se često koristi kao sinonim za ekonomsku politiku neoliberalizma jeste „Vašingtonski konsenzus”. Reč je o projektu iz 1989. godine koji je sastavio britanski ekonomista Džon Vilijamson kao set mera Međunarodnog monetarnog fonda i Svetske banke za rešavanje kriza u zemljama Latinske Amerike i podsaharske Afrike, a koji će kasnije biti masovno primenjivan i u državama Istočne Evrope nakon pada Berlinskog zida. Projekat „Vašingtonski konsenzus” sadržao je deset ključnih tačaka, i to: 1) fiskalna disciplina; 2) promena prioriteta u javnoj potrošnji; 3) poreska reforma; 4) finansijska liberalizacija; 5) devizni kurs 6) liberalizacija razmene; 7) liberalizacija direktnih stranih investicija; 8) privatizacija; 9) deregulacija; 10) zaštita svojinskih prava (Williamson, 1990, str. 1332–1333). Jedna stvar oko koje se generalno slažu i zagovornici i kritičari „Vašingtonskog konsenzusa” jeste da mere inspirisane ovim projektom nisu dale u potpunosti željene rezultate (Rodrik, 2008, str. 136). Dobitnik Nobelove nagrade iz oblasti ekonomije za 2001. godinu Džozef Stiglic želeći da istakne predrasude o svemogućoj

samoregulaciji tržišta koristi naziv „tržišni fundamentalizam“, kao sinonim za neoliberalnu doktrinu ili politiku „Vašingtonskog konsenzusa“, koja je prema njegovim rečima zasnovana na pogrešnom razumevanju ekonomske teorije kao posledice neadekvatne interpretacije istorijskih podataka (Stiglitz, 2009, str. 346).

Gorepomenuta dva termina definišu neoliberalizam u užem smislu, naglašavajući pre svega njegovu ekonomsku stranu. Sa filozofskog i sociološkog aspekta osnovne vrednosti neoliberalizma čine sloboda pojedinaca, odnosno izraženi individualizam nasuprot kolektivizmu, čiju teorijsku osnovu nalazimo prvenstveno u radovima Fridriha Hajeka. Dakle, pored ekonomske komponente neoliberalizam ima i političku komponentu, jednako važnu, koja se odnosi na slobode pojedinaca i poštovanje ljudskih prava. To dodatno otežava definisanje neoliberalizma s obzirom da je njegova primena u zemljama Latinske Amerike, bila lišena političke komponente, odnosno sveopštu liberalizaciju u ekonomiji često su pratili totalitarni politički režimi, vrlo ograničene građanske slobode, progon i tortura političkih neistomišljenika. Jednostavno rečeno, liberalizaciju ekonomije nije pratila liberalizacija društva. Pored toga, neoliberalizam zapravo nema izvorne predstavnike. Nijedan teoretičar izričito ne opisuje sebe kao neoliberalistu. Taj termin uglavnom koriste kritičari neoliberalizma. Ipak, ne možemo sporiti činjenicu da je većina neoliberalnih shvatanja usvojena iz Fridmanovih ideja i izjava, te da je Milton Fridman imao presudan uticaj na kasniji razvoj ove ekonomske struje svojim predavanjima na Univerzitetu u Čikagu (Tomka, 2004, str. 227).

Shodno tome, u nastavku sledi kratak pregled istorije liberalizma, pri čemu ćemo se najviše zadržati na radovima dvojice intelektualnih nosioca neoliberalne doktrine, Fridriha Hajeka i Miliona Fridmana.

LIBERALIZAM KROZ ISTORIJU

Koncept neoliberalizma ukazuje na poseban put razvoja liberalne misli. Ovaj pojam sugerise da je liberalizam u jednom trenutku bio uticajna politička ideologija, ali da je u jednom momentu izgubio svoj značaj, da bi u skorije vreme oživeo u novom obliku. Prema pojedinim shvatanjima neoliberalizam bi se jednako mogao shvatiti kao oporavak izgubljene tradicije liberalne misli. Ali, umesto toga na neoliberalizam se neretko

gleda kao na ideologiju koja se često i protivi vrednostima klasičnog liberalizma (Thorsen & Lie, 2006, str. 3). Stoga, možda i najbliža definicija neoliberalizma opisuje ovaj pojam kao „vrstu liberalizma koja favorizuje globalno slobodno tržište, bez regulacije države, pri čemu kompanije i industrije kontrolišu i vode privatni vlasnici u cilju sticanja profita” (Oxford Learner’s Dictionaries).

Liberalizam kao dominantan pravac političko-ekonomske misli savremenog sveta nastao je u drugoj polovini sedamnaestog veka u zapadnoevropskim državama, kao odraz tadašnjih društveno-političkih okolnosti. Liberalna shvatanja izložena su pre svega u radovima predstavnika klasične škole političke ekonomije, a koja obuhvata pisce u Engleskoj i Francuskoj, u rasponu od sredine XVII veka pa do početka XIX veka. Opšte ideje klasične političke ekonomije su: ekonomska sloboda, zalaganje sa „slobodnu tržišnu utakmicu” i izgradnju „prirodnog poretka” koji će odgovarati imanentnoj racionalnosti *homo ekonomikusa*. Dakle, ekonomski liberalizam, nemešanje države u privredne tokove i upravljanje prema „nevidljivoj ruci” kojom Adam Smit objašnjava načelo po kome poželjni društveni poredak proističe iz nenameravanih posledica individualnih akcija ljudi čine osnovne vrednosti politike liberalizma. Jednostavno rečeno, svi pojedinci bivaju neprekidno vođeni „nevidljivom rukom” ka potpunoj realizaciji svojih ciljeva, a time i ciljeva društva (Pejić i Jakšić, 1994, str. 51–53).

Osim Adama Smita, među značajnije predstavnike klasične škole ubrajamo i Davida Rikarda, a većina pisaca ekonomske istorije među klasičare ubraja i Engleze Roberta Maltusa i Džona Stjuarta Mila, kao i Francuze Frederika Bastiju i, naročito Žan-Batist Seja (Blagojević i Sekulović, 1990, str. 96).

Smit je nastojao da u svojim istraživanjima pokaže da ono što danas nazivamo sistemom slobodnog tržišta nastaje kao rezultat spontanog procesa i da nije rezultat bilo kakvog svesnog i unapred razrađenog političkog plana. Samo takav sistem može dovesti do uvećanja nacionalnog bogatstva i omogućiti dostizanje blagostanja. Takav poredak se može očuvati jedino bez uplitanja države i političara, dopuštajući svakom čoveku da u skladu sa datim pravilima igre ostvaruje sopstveni interes kako sam izabere. Smit nije osporavao da izvor individualnih akcija može biti vlastiti interes i želja da se poboljša sopstveni položaj. Ipak, smatrao je bitnim krajnji rezultat, a ne motiv (Smith, 1981).

Značajan doprinos razumevanju načela slobode i uloge države u privredi dao je i jedan od vodećih engleskih intelektualaca XIX veka Džon Stjuart Mil. Kao slobodouman čovek, u vreme kada su Evropom harale tiranske vlasti, Mil zastupa slobodu individue polazeći od ideje da u svim postupcima koji se ne tiču drugih nego pojedinca samog, društvo nema nikakvog prava da utiče na njegove odluke. Jedino opravdanje za mešanje u slobodu pojedinca jeste samozaštita društva. Razmatrajući mesto i ulogu države u nastojanju da odredi granice delovanja vlasti, Mil stalno naglašava da se njeno delovanje mora zasnivati na tržišnom načelu, tj. načelnom neuplitanju vlasti u delovanje pojedinca (Lakićević i sar., 2007, 151–152). Prema Milu, sloboda pojedinca ograničena je jednakom slobodom drugih. O tome Mil piše u svom delu „O slobodi”. „Ni pojedinci, ni množina nemaju pravo da propisuju zreom čoveku da se, ako je to za njegovo dobro, ne služi svojim životom onako kako mu je volja. Svako sam za sebe uzima najviše učešća u svom dobru i sa tim ne može ni da se uporedi učešće koje drugi imaju u tome; društvo u tome učestvuje samo donekle i neposredno (ukoliko tu nije reč o njegovoj radnji u odnosu na druge). Drugi mogu da nam pomažu u našem rasuđivanju i volji, mogu da nam nameću svoje savete i razloge, ali na kraju, svako je sam svoj sudija. I pored svih tih saveta, mi možemo da pogrešimo, ali to je manje zlo nego kad nas drugi primoravaju na ono što oni smatraju da je najbolje za nas” (Mil, 1999, str. 98-99).

Liberalizam će ostati vladajuća ekonomska doktrina kapitalističkih privreda do Prvog svetskog rata. Kako su nedostaci liberalizma sve više dolazili do izražaja, oličeni u povremenim krizama i recesijama, njegova pozicija dovedena je u pitanje. Presudan uticaj na napuštanje klasične ekonomske doktrine imaće Velika ekonomska kriza 1929. godine čime će ideje o spontanom delovanju tržišnog mehanizma biti zamenjene intervencionističkom politikom utemeljenom na učenju Džona Majnarda Kejnza.

Ipak, pojedini autori ostaće dosledni liberalističkim pogledima na svet i u periodu najveće dominacije intervencionizma i kejnzijanske ekonomske politike. Jedan od njih jeste upravo austrijski ekonomista Fridrih Hajek. U socijalističkim zemljama označavan je za ekonomistu koji svoje učenje izvodi iz otvorene mržnje prema socijalizmu, dok je u zemljama demokratskog kapitalizma pedesetih i šezdesetih godina XX veka shvatan kao beznadežan zarobljenik preživelih liberalističkih pogleda. Ipak,

doživće da tokom sedamdesetih i osamdesetih godina bitno promene mišljenje o njemu i jedni i drugi (Blagojević i Sekulović, 1990, str. 442). Kao sledbenik Ludviga fon Mizesa, Hajek predstavlja jednog od značajnijih predstavnika mlađe austrijske škole ekonomske misli i ujedno jednu od najsvestranijih figura XX veka. Kao najznačajnija Hajekova dela navode se „Poredak slobode” iz 1960. godine i „Put u ropstvo” iz 1944. godine.

Između dva svetska rata, u nekoliko zemalja primenjivano je centralno upravljanje ekonomijom. Ne samo u zemljama socijalizma, već i u nekomunističkim državama direktna kontrola ekonomije koristila se u velikoj meri. Ekonomija slobodne razmene u to vreme bila je žestoko kritikovana, zbog monopolizacije, nezaposlenosti itd. Stoga je Hajek bio posebno zaokupljen ekonomijom sa centralnim upravljanjem i ekonomijom sa slobodnim tržištem proučavajući performanse oba modela (Backhaus, 2012, str. 691). Kao žestok kritičar socijalizma i njegovog svesnog poretka Hajek razmatra pitanja jednakosti i slobode i nalazi da su ta dva nečela socijalizma u sukobu, odnosno da insistiranje na održavanju jednakosti neminovno dovodi do narušavanja slobode, tj. da bi ekonomska sloboda neizbežno dovela do diferencijacije uspešnih od neuspešnih subjekata i uticala na raspodelu bogatstva u korist efikasnijih pojedinaca pa bi bila neophodna uloga države da održi tu „neprirodnu” jednakost. Jednakost koja bi praktično bila zasnovana na kažnjavanju uspešnih pojedinaca, a nagrađivanju onih manje uspešnih, sasvim sigurno bi dovela do smanjenja motivacije privrednih subjekata za postizanje boljih rezultata, i u krajnjoj liniji neefikasnosti čitave privrede. Stoga Hajek stavlja spontani poredak ispred svesnog ističući da jedino konkurencija može da obezbedi stalni progres društva, te da ona mora biti osnovni pokretač ekonomske aktivnosti (Hayek, 2005).

Insistiranjem na principu slobode i individualne odgovornosti nasuprot jednakosti i kolektivizmu socijalističkog društva Hajek definiše „individualnu ili ličnu slobodu kao stanje u kome jedan čovek nije podvrgnut samovoljnoj prinudi drugog ili drugih” (Hajek, 1998, str. 19). Tako Hajek naglašava mogućnost pojedinca da samostalno donosi odluke o svom životu u skladu sa ličnim ciljevima i potrebama uz postojanje lične odgovornosti za ostvarene rezultate.

Možda Hajekove ideje u periodu nastanka nisu mogle imati realnog osnova u društvenoj stvarnosti tog doba. No, kako su problemi kapitalističkih privreda povremeno izlazili na videlo, a kriza socijalizma

postajala sve dublja, vremenom su neoliberalna shvatanja još više dobijala na značaju. Tada na scenu stupa najznačajniji predstavnik Čikaške škole i moglo bi se reći „otac neoliberalizma” Milton Fridman. Da je neoliberalizam postajao sve popularnija doktrina svedoči i činjenica da dvojica glavnih predstavnika ovog pravca dobijaju Nobelove nagrade sedamdesetih godina. Najpre 1974. godine Fridih Hajek zajedno sa švedskim ekonomistom Gunarom Mirdalom, a potom 1976. godine i Milton Fridman kao priznanje „za dostignuća u oblastima analize potrošnje, monetarne istorije i teorije i za demonstriranje složenosti politike stabilizacije” (Nobel Prize). Na vlast u Sjedinjenim Američkim Državama i Velikoj Britaniji dolaze Ronald Regan 1981. godine, odnosno Margaret Tačer 1979. godine nakon čega će uslediti zaokret u ekonomskoj politici ka teoriji monetarizma. U poslednjoj deceniji XX veka otpočeće tranzicija postsocijalističkih privreda što će označiti i konačnu pobedu liberalnog kapitalizma uz teatralno proglašavanje „kraja istorije”².

No, vratimo se Fridmanu. Jedan je od najznačajnijih ekonomista prošlog veka za čije se ime neretko vezuje pojam ekonomije slobodnog tržišta. Nekim od značajnijih Fridmanovih dela smatraju se koautorsko delo sa Anom Švarc „Monetarna istorija Sjedinjenih Američkih Država, 1867–1960” iz 1963. godine, „Kapitalizam i sloboda” iz 1962. godine, koautorsko delo sa suprugom Rouz Fridman „Sloboda izbora” iz 1980. godine. Zajedno sa Hajekom osnovao je Društvo Mont Pelerin, gde je jačana ideja liberalizma. Ostao je upamćen i po brojnim citatima poput onog da „nema besplatnog ručka”. Osnivač je famozne Čikaške škole i čovek koji je imao veliki uticaj na ljude sposobne da menjaju svet (Ebenstein, 2007).

Velikim preokretom u ekonomskoj nauci koji se odigrao sedamdesetih godina do tada dominantni teorijski pravac zasnovan na teorijskim koncepcijama Kejnza i njegovih sledbenika zamenio je monetaristički pristup inspirisan Fridmanovim teorijama i istraživanjima. Od tada potiče verovanje da su neoliberalizam i monetarizam srodne teorije,

² Misli se na delo Frensis Fukujame *The end of history and the last man* (1992) u kome autor analizira prethodne oblike društvenog uređenja, ističući liberalni demokratski kapitalizam kao možda i krajnju tačku u ideološkoj evoluciji čovečanstva, shodno tezi Marksa i Hegela da evolucija ljudskih društava ima svoj kraj.

posebno u makroekonomskom kreiranju politika, gde se veći naglasak stavlja na stabilnost u ekonomskoj politici, za razliku od kejnzijanske politike usmerene ka postizanju ciljeva pune zaposlenosti i ublažavanja siromaštva (Thorsen & Lie, 2006, str. 8).

Proučavajući monetarnu istoriju Sjedinjenih Američkih Država Fridman odbacuje kejnzijansko tumačenje uzroka Velike ekonomske krize iz 1929. godine. Naime, on smatra da je kriza pre svega, bila uzrokovana lošom državnom politikom, a ne urođenom nestabilnošću tržišne privrede. Pogrešna monetarna politika Federalnih rezervi dovela je do tada najveće krize kapitalističke privrede prema Fridmanovom mišljenju, a ne posledice nedovoljne tražnje kako je naglašavao Kejnz (Friedman & Schwartz, 1963). Na taj način Fridman vraća veru javnosti u tržišnu ekonomiju. Takođe, poznat je Fridmanov stav da je inflacija isključivo monetarni fenomen (Friedman, 1963, str. 16). Drugim rečima, Fridman smatra da postoji direktna veza između ponude novca i inflacije, tj. da se inflacija može kontrolisati regulisanjem stope rasta monetarne baze. S tim u vezi, sećamo se Fridmanove priče, o „bacanju novca iz helikoptera”, kao mere monetarne politike u uslovima krize, a kako bi se izbegli drugi složeniji mehanizmi za ubacivanje novca u privredu (kupovina hartija od vrednosti od strane centralne banke). Na taj način se direktno podstiče potrošnja, odnosno ekonomska aktivnost i privredni rast, ali povećava i stopa inflacije (Friedman, 1969, str. 4).

Fridman zastupa stanovište da ulogu države treba ograničiti samo na ono što tržište ne može da učini, tj. odrediti pravila „tržišne utakmice” i pratiti njihovo sprovođenje. Država može da interveniše jedino u situaciji kada tržište ne može da funkcioniše normalno te je neophodna državna regulacija. Bio je protivnik „paternalističke” uloge države, pod čime podrazumeva pomoć raznim društvenim grupama, smatrajući da oni moraju biti funkcija privatnih humanitarnih organizacija (Mesarić, 2001, str. 900). Pored očigledne ekonomske efikasnosti u državama gde postoje ekonomske slobode, to je i neophodan preduslov za postojanje političke slobode. Kapitalizam je smatrao neophodnim uslovom političke slobode (Friedman, 1962, str. 12). Nema sumnje da Fridmanovo učenje predstavlja svojevrsni „ekstremni” liberalizam, s obzirom na potpunu veru u tržišni mehanizam, ulogu države koja je svedena na minimum, zalaganje za ukidanje obaveznog vojnog roka, negativan porez na dohodak, plivajuće kurseve valuta itd. U knjizi „Sloboda izbora” Fridman naglašava da „društvo koje stavlja jednakost ispred slobode neće dostići

ni jednakost ni slobodu; ali društvo koje stavlja slobodu ispred jednakosti, imaće oba u značajnom obimu” (Fridman & Fridman, 1980, str. 148).

Kao što smo pomenuli, ove ideje dobile su i svoju praktičnu operacionalizaciju u dobrom broju zemalja pa ćemo u nastavku rada dati nekoliko najznačajnijih primera prakse neoliberalne politike.

USPON POLITIKE NEOLIBERALIZMA

Kada govorimo o usponu neoliberalne politike nekoliko događaja mogu se izdvojiti kao ključna. Prvo, državni udar u Čileu i dolazak Pinočea na čelo države; zatim, naftne krize sedamdesetih godina i zaokret u ekonomskoj politici za vreme mandata Ronalda Regana u Sjedinjenim Američkim Državama, odnosno Margaret Tačer u Velikoj Britaniji i kraj socijalističkih privreda uz opštu primenu neoliberalnog koncepta, tzv. „šok terapije” kao načina prelaska sa planske na tržišnu privredu.

Dakle, prva zemlja u kojoj će neoliberalni koncept ekonomskog razvoja biti testiran jeste Čile, i to pre gotovo pola veka. Sada već davne 1973. godine, na jesen, vešto izvedenim državnim udarom zbačen je prvi demokratski izabran predsednik države Salvador Aljende, marksistički orijentisan, i na njegovo mesto postavljen general Augusto Pinoče, radikalno desne usmerenosti. Imajući u vidu društvene okolnosti u kojima se ovo događa, to jest činjenicu Hladnog rata, ne treba posebno naglašavati da je Aljende kao zagovornik socijalističkih pogleda na svet uživao podršku Sovjetskog saveza i Kube, dok su s druge strane revolucionarne snage imale prilično veliku podršku Sjedinjenih Američkih Država. Ubedivši javnost, pre svega vojsku, da državi preti opasnost od komunizma i da država srlja u propast, 11. septembra Augusto Pinoče, odnosno Vojna hunta izvodi državni udar. Santjago je tada podsećao na ratište, sa tenkovima na ulicama i avionskim napadima na zgradu Vlade. Ipak, taj rat imao je praktično samo jednu stranu. Pinoče je imao potpunu kontrolu nad kopnenom vojskom, mornaricom, marincima i policijom. Jedini otpor pružan je iz predsedničke palate La Moneda i okolnih krovova. Ta se borba teško može proglašiti pravičnom s obzirom na svega tridesetak Aljendeovih pristalica i dvadeset i četiri rakete ispaljenih na palatu La Moneda. Iako sam državni udar nije bio rat događaj je trebalo da se prikaže što dramatičnijim i traumatičnijim.

Prema zvaničnoj verziji događaja, Aljende čije su telo izneli na nosilima iz La Monede, izvršio je samoubistvo ne želeći da padne u ruke revolucionarnim snagama. Usledili su dani obračuna sa protivničkim snagama, sa Aljendeovim saradnicima i pristalicama i svim potencijalnim neprijateljima Hunte. Teško je dati precizan podatak koliko je ljudi uhapšeno i ubijeno u narednim danima. Prema pojedinim podacima ubijeno je preko 3.000 ljudi, oko 80.000 je završilo u zatvorima, a oko 200.000 pobešlo iz zemlje (Klein, 2008, str. 80–81). Čile tada uvodi ekonomske reforme zasnovane na „šok terapiji” koje će njegove pristalice naravno hvaliti, a protivnici optuživati vlast za rastuću nezaposlenost i siromaštvo. Pinoče na glavne državne pozicije postavlja grupu stručnjaka, sledbenika Milтона Fridmana, školovanih na Čikaškom univerzitetu, popularne *Chicago Boys-e*. Doći će do ukidanja protekcionističkih barijera, smanjenja državnih izdataka, privatizacije, ali primenjujući silu izraženu kroz torturu, progon pa i ubistva političkih neistomišljenika. Tako da je previše uprošćeno gledati na neoliberalizam kao na „minimalnu” državu. Stoga možemo reći da u političkom smislu neoliberalizam implicira određene oblike državne intervencije. (Golubović, Milošević & Milašinović, 2013, str. 40) Ipak, svi pokušaji da se oživi čileanska ekonomija bili su osuđeni na propast kada je krenula latinoamerička dužnička kriza. Autokratski režim, ukidanje demokratskih institucija, uz ozbiljne ekonomske konsekvence neoliberalne politike ključni su faktori u oceni Pinočeove vladavine kao neuspešne (Milić, 2019, str. 13).

Uspom neoliberalne politike nastavio se krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina prošlog veka. Relativno dominantnu poziciju Sjedinjenih Američkih Država na mapi najrazvijenijih zemalja sveta nakon Drugog svetskog rata narušile su naftne krize sedamdesetih godina, ali donekle i posledice velikih državnih izdataka prouzrokovanih pre svega ratom u Vijetnamu i svemirskim programom. Najpre 1973. godine dolazi do povećanja cene sirove nafte, kao posledica delovanja OPECA-a, sa 1,90 na 9,76 dolara. Drugi naftni šok došao je 1979. godine, kada je cena jednog barela skočila sa 12,70 na 28,76 dolara. Drastičan porast cene nafte izazvao je inflaciju, pad proizvodnje i zaposlenosti, odnosno pojavu stagflacije (istovremeni rast cena i inflacije). Reganova administracija koja je došla na vlast 1981. godine, odnosno konzervativna vlada Margaret Tačer, koja je u Velikoj Britaniji pobedila na izborima 1979. godine, prihvatile su novi neoliberalni kurs

ekonomske politike. Ekonomisti sa Čikaškog Univerziteta, predvođeni Fridmanom, predlagali su povratak na slobodno tržište, uz smanjenje uloge države, liberalizaciju i privatizaciju kao rešenje za izlazak iz recesije. Snižene su poreske stope na dohodak, smanjenja uloga države u preraspodeli dohotka, smanjen porez na kapital i imovinu i smanjenja uloga sindikata. Došlo je do drastičnih socijalnih raslojavanja stanovništva, pri čemu su velike multinacionalne korporacije postale glavni akteri na privrednoj i društvenoj sceni. Glavno obeležje neoliberalnog kapitalizma postaje nastojanje za maksimizacijom profita po svaku cenu, pre svega snižavanjem troškova rada, pa i premeštanjem proizvodnje u zemlje sa nižom cenom rada, nižim poreskim stopama i ostalim opterećenjima (Mesarić, 2006, 611–612).

Slom socijalističkih privreda krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina otvorio je novo pitanje do tada nepoznato ekonomskoj nauci. Kako napraviti prelaz sa planske na tržišnu ekonomiju? U nedostatku sopstvenih ideja većina zemalja koje su se našle pred ovim izazovom prihvatile su, uglavnom dobrovoljno, programe zasnovane na preporukama međunarodnih finansijskih institucija, na čelu sa Međunarodnim monetarnim fondom. Odnosno, već pomenuti program „Vašingtonskog konsenzusa”, kao set mera neoliberalne politike, poznate i kao „šok terapija”. Naglašavalo se da će taj prelaz doneti privremenu krizu, a da će vrlo brzo uslediti brzi rast i približavanje razvijenim zemljama (Bukvić, 2010, str. 329). No, kada pogledamo danas poziciju zemalja koju su tada otpočele tranziciju ne možemo reći da je taj program dao željene rezultate. Postoji više faktora koji su dovele do toga, a koji nisu uzeti u obzir prilikom formulisanja projekta tranzicije. Prvo, nasleđena privredna struktura i snažan uticaj politike na privredu u socijalizmu; drugo, institucionalno nasleđe komunizma; treće, loše sprovedena privatizacija, kao posledica prva dva faktora; četvrto, šablonski pristup tranziciji međunarodnih institucija i neadekvatna pomoć Zapada; peti, nerazvojni karakter stranih investicija u zemlje tranzicije; uz to može se reći da dobar broj zemalja bivšeg socijalizma ima drugačiju kulturu od zapadnog sveta, različit sistem vrednosti i mentalitet, koji se opire promenama, otežava i usporava tranziciju. Osnova toga jeste kulturno nasleđe socijalizma. Imajući u vidu sve nedostatke neoliberalnog programa tranzicije, kao jednog opšteg programa, neadekvatnog za pojedinačne slučajeve, teško

je bilo očekivati bolje rezultate tranzicionog procesa (Haramija, Njavro, 2016, str. 517).

ZAKLJUČAK

Činilo se zaista da čovečanstvo grabi ka vrhuncu, oličenom u nekoj novoj formi liberalizma, inspirisanog vrednostima slobode i demokratije, a praćen tehnološkim progresom i globalizacijom, ka jednom opštem blagostanju svetske populacije. Ipak, kao i mnoge druge ideologije koje su za cilj imale uspostavljanje globalne harmonije i sveopšteg dobra, to se na praktičnom primeru teško moglo uočiti. Stiče se utisak da neoliberalizam teži nekom idealnom stanju stvari koji se teško može uzeti kao realnost društva u kome živimo. Stoga je neoliberalna politika u mnogim zemljama imala potpuno suprotne konsekvence od očekivanih, kao što smo videli na primeru Čilea ili zemalja u tranziciji. No, neoliberalizam je ostao dominantna ideologija prilično dugo, pa čak možemo reći da i danas ima određeni broj pristalica, doduše u mnogo manjem obimu nego pre dve decenije. Naravno, kada govorimo o neoliberalizmu kao filozofskom pravcu zasnovanom na vrednostima lične slobode i integriteta – nema sumnje da će te vrednosti ostati kao najviše težnje naše civilizacije i u vremenima koja slede. Ipak, ekonomska shvatanja neoliberalizma promenila su se prilično, tako danas gotovo da nema države na svetu u kojoj vlada nema određenog uticaja na ekonomiju. Štaviše, jaka i postojana država, postale su neophodan uslov ekonomske stabilnosti jedne zemlje.

LITERATURA

1. Backhaus, J.G. (2012). *Handbook of the History of Economic Thought*, New York, Springer Science+Business Media.
2. Baletić, Z. (2005). Ekonomski liberalizam i ekonomska znanost. *Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti*, 43, 1–45.
3. Blagojević, O., Sekulović, M. (1990). *Ekonomске doktrine*, Beograd, Privredni pregled.
4. Bukvić, R. (2010). Morgentauov plan i Vašingtonski Konsenzus: Ima li razvojnog izlaza za zemlje u tranziciji. U: Vukotić, V., Maksimović, S., Goati, V., Šuković, D., Radovanović, V. (ur.), *Kriza i*

- razvoj* (str. 328–334). Beograd, Institut društvenih nauka – Centar za ekonomska istraživanja.
5. Ebenstein, L. (2007). *Milton Friedman*, New York, Palgrave Macmillan.
 6. Friedman, M. (1962). *Capitalism and Freedom*, Chicago, The University of Chicago Press.
 7. Friedman, M. (1963). *Inflation: Causes and Consequences*, New York, Council for Economic Education.
 8. Friedman, M. (1969). *The Optimum Quantity of Money and Other Essays*, London, Macmillan.
 9. Friedman, M., Friedman R. (1980). *Free to Choose*, New York, Harcourt Brace Jovanovich.
 10. Friedman, M, Schwartz, A. (1963). *A Monetary History of the United States, 1867-1960*, Princeton, Princeton University Press.
 11. Fukuyama, F. (1992). *The end of history and the last man*, New York, The Free Press.
 12. Golubović, N., Milošević, G., Milašinović, S. (2013). Otvorena pitanja teorije i prakse neoliberalizma. *Teme*, 37(1), 33–47.
 13. Hajek, F.A. (1998). *Poredak slobode*, Novi sad, Global Book.
 14. Haramija, P., Njavro, Đ. (2016). Tranzicija i njezini rezultati – zašto tranzicija iz komunističkog u demokratski sustav tržišnog gospodarstva nije ostvarila očekivanja. *Obnovljeni život*, 71(4), 515–528.
 15. Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*, New York, Oxford University Press.
 16. Hayek, F.A. (2005). *The Road to Serfdom*, London, The Institute of Economic Affairs.
 17. Klein, N. (2008). *Doktrina šoka*, Zagreb, V.B.Z.
 18. Lakićević, D., Stojanović, B., Vujačić, I. (2007). *Teoretičari liberalizma*, Beograd, JP Službeni glasnik.
 19. Mesarić, M. (2001). Uloga države u tržišnom gospodarstvu s osvrtom na aktuelno stanje u Hrvatskoj. *Ekonomski pregled*, 52(9–10), 985-1033.
 20. Mesarić, M. (2006). Dugoročna neodrživost tržišnog fundamentalizma i neoliberalnog kapitalizma. *Ekonomski pregled*, 57(9–10), 603-630.
 21. Mil, Dž.S. (1999). *O slobodi*, Beograd, Pravni fakultet.

22. Milić, S. (2019). Uspon neoliberalizma i njegova kritika. *Ekonomski signali*, 14(1), 11–21.
23. Nobel Prize (2020, April 11), Lista dobitnika Nobelove nagrade, Preuzeto sa: [https:// www.nobelprize.org/prizes/lists/all-prizes-in-economic-sciences/](https://www.nobelprize.org/prizes/lists/all-prizes-in-economic-sciences/)
24. Oxford Learner's Dictionaries (2020, April 10), Preuzeto sa: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/neoliberalism?q=neoliberalism>
25. Pejić, L., Jakšić, M. (1994). *Doktrine velikih ekonomista*, Beograd, Ekonomski fakultet.
26. Rodrik, D. (2008). Zbogom Vašingtonskom konsenzusu, zdravo vašingtonskoj pometnji? Kritički osvrt na studiju Svetske banke „Ekonomski rast devedesetih: Lekcije na osnovu decenije reformi”. *Panoeconomicus*, 55(2), 135–156.
27. Smith, A. (1981). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Indianapolis, Liberty Classics.
28. Stiglitz, J. (2009). Moving beyond market fundamentalism to a more balanced economy. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 80(3), 345–360.
29. Thorsen, D. E., Lie, A. (2006). *What is Neoliberalism?* Oslo, Department of Political Science University of Oslo.
30. Tomka, G. (2004). Neoliberalizam – doktrina savremenog sveta. *Privredna izgradnja*, 47(3-4), 211-232.
31. Williamson, J. (1993). Democracy and the „Washington Consensus”. *World Development*, 21(8), 1329–1336.

THE RISE OF THE DOCTRINE OF NEOLIBERALISM

Jovanović Milan

Abstract: *The text deals with the analysis of the doctrine of neoliberalism as the dominant political-economic direction of a modern capitalist society. The paper first points to the meaning of the term itself, taking into account the numerous specificities and contradictions that this direction brings with it. An analysis of the works of the most significant representatives of neoliberal thought*

attempts to determine the basic values and principles governing neoliberal theorists, and whether neoliberalism can be considered the successor to classical liberalism or if it is a completely new direction in the development of economic thought. It pointed to the historical circumstances that led to the seemingly forgotten policy of economic liberalism becoming the mainstay of economic science in the 1980s. Also, the policy of neo-liberalism has had its practical operationalization, first in Latin American countries, but above all in the United States and Great Britain, where it is also known as "reganomics" or "Thatcherism". The transition of post-socialist economies has emerged as a major issue at the end of the last century, with a considerable number of countries approaching this problem in line with the recommendations of international financial institutions and programs based on the principles of neoliberalism. In this regard, the paper analyzes the main values of the neoliberal trend, as well as the historical circumstances that led to neoliberalism becoming the dominant socio-economic doctrine.

Keywords: *neoliberalism, Washington consensus, liberalism, freedom, role of the government, shock therapy.*